

**Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi / Darüşşifa Journal Of Islamic Medical
History Research**

ISSN: 2822-4949 / (Aralık / Dec 2024) 3/2

**ez-Zehrâvî 'ye Göre Kırıklar Tedavisi
Treatment of Fractures According to Al-Zahrawi
MARAM HALİLOĞLU**

Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Doktora Öğrencisi
Hitit University, Faculty of Theology, Islamic History and Arts, Ph.D. Student
Çorum, Türkiye
maramsmadism@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5202-0527

MAKALE BİLGİSİ/ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02 Haziran 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20 Aralık 2024

Yayın Tarihi/Published: 31 Aralık 2024

ATIF/CITE AS

Haliloğlu, Maram "ez-Zehrâvî 'ye Göre Kırıklar Tedavisi" Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları
Dergisi, (Aralık / Dec, 2024) 3/2

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC).

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software

Treatment of Fractures According to Al-Zahrawi

Abstract

ez-Zehrâvî is known as a significant surgeon who made numerous medical achievements. His work, titled "Kitâbü't-Taşrîf," consists of 30 volumes covering general surgery. The final volume is dedicated specifically to surgical practices and contains essential information regarding the treatment and management of bone fractures.

This study comprises two main sections. The first section addresses ez-Zehrâvî's life in Andalusia and his lineage; it also provides a detailed examination of his book "et-Taşrîf," with a focus on the translation of this important work into foreign languages. The second section offers an in-depth analysis of fracture treatment. Within this section, approximately 23 types of fractures mentioned in ez-Zehrâvî's thirtieth article are thoroughly discussed, along with the methods he employed for their treatment. ez-Zehrâvî comprehensively described the necessary techniques for ensuring proper healing of bones and demonstrated remarkable creativity in treating fractures without the aid of X-ray or radiology equipment, given the limitations of his time. This article aims to highlight ez-Zehrâvî's contributions and successes in the field of bone fractures as a Muslim physician.

Keywords: History of Islam, History of Medicine, Al-Andalus Period, Al-Zahrawi, Fracture Treatment, Kitab al-Tasrîf.

ez-Zehrâvî 'ye Göre Kırıklar Tedavisi

Öz

ez-Zehrâvî, birçok tıbbi başarıya imza atmış önemli bir cerrah olarak bilinir. Özellikle "Kitâbü't-Taşrîf" adlı eseri, genel cerrahiye kapsayan 30 ciltten oluşmaktadır. Bu eserin son cildi ise cerrahiye özel olup, kemik kırıklarının tedavi ve yönetim yöntemlerine dair önemli bilgiler içermektedir.

Bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ez-Zehrâvî'nin Endülüs'teki yaşamı ve soyunu ele alınmakta; ayrıca "et-Taşrîf" adlı kitabı detaylı bir şekilde incelenmekte ve bu önemli eserin yabancı dillere çevirisi üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise kırık tedavisi ile ilgili kısım kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde, ez-Zehrâvî'nin otuzuncu makalesinde belirttiği yaklaşık 23 kırık türü ayrıntılı olarak ele alınmakta ve bu kırıkların tedavisinde kullandığı yöntemler açıklanmaktadır. ez-Zehrâvî, kemiklerin doğru kaynaması için gerekli yöntemleri kapsamlı bir şekilde tanımlamış ve dönemin imkânlarıyla, röntgen ya da radyoloji cihazları olmaksızın kırıkların tedavisi konusunda dikkate değer bir yaratıcılık sergilemiştir. Bu makale, ez-Zehrâvî'nin bir Müslüman tabip olarak kemik kırıkları alanındaki katkılarını ve başarılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Tıp Tarihi, Endülüs Dönemi, ez-Zehrâvî, Kırık Tedavisi, Kitâbü't-Taşrîf,

Giriş

Tıp, İslamiyet'in yayıldığı dönemlerde önemli ölçüde gelişmiştir. Abbâsiler döneminde tercüme hareketleri ve hastanelerin kuruluşu ve yaygınlaşması hız kazanmıştır. Özellikle Halife Me'mun'un (ö218/833) kurduğu ve en iyi Âlimlerin çalıştığı Beytülhikme'deki tıp çalışmalarının öncüsü ise Huneyn b. İshak olmuştur.¹ Abbâsiler dönemi sonunda, İslâm dünyasında binlerce hekim yetişmiştir.² Ayrıca Müslüman bilginlerinin katkıları, modern tıbbın temelleri olarak kabul edildiğinden, bazı eserleri Batı ülkelerinde birkaç yüzyıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. Önemli tarihi keşiflerle tıp bilimine büyük katkılarda bulunan birçok Müslüman âlim Yetişmiştir. Bu âlimler arasında yer alan ez-Zehrâvî de sadece İslâm dünyasının değil, dünya tıp tarihinin en iyi hekimlerinden birisi olmuştur.

1. ez-Zehrâvî 'nin Hayatı

ez-Zehrâvî, Arap-İslâm hâkimiyetindeki Endülüs'te, bir zamanlar Batı Avrupa'nın en büyük başşehri ve bilim merkezi olan Kurtuba'ya bağlı Zehrâ'da (Medînetüzzehrâ) dünyaya gelmiştir.³ Asıl adı Halef b. Abbas ez-Zehrâvî'dir ve künyesi Ebû'l-Kâsım'dır. ez-Zehrâvî adı, doğduğu kasaba olan el-Zehra'dan gelmektedir.⁴ (318-404/930-1013) yılları arasında yaşamıştır.⁵ Ölüm tarihi olarak çeşitli kaynaklarda 1006, 1010 ve 1013 gibi farklı tarihler zikredilse de 1013 yılı en çok kabul gören tarih olarak öne çıkmaktadır.⁶ Ayrıca, "el-Ensârî" künyesinden dolayı, aslı Medine'den olan ve kabilesi el-Ensar'dan göç ederek Kurtuba'ya yerleşen bir aileye mensup olduğu da rivayet edilmiştir.⁷

Kendi tecrübelerini de ekleyerek özellikle cerrahi alanında çok orijinal buluşlar yapan ez-Zehrâvî, cerrahide kullanılan aletlerin resimlerini çizmiş, yanlarına gerekli açıklamaları ekleyerek kendisinden sonraki dönemlere somut ve uygulanabilir bir ilim mirası bırakmıştır.⁸ Alanındaki başarısı ve buna bağlı olarak kazandığı haklı şöhreti dolayısıyla, Batı tıp literatüründe "Abulcases, Bulcasis, Albuchasius, Alzahavi, Ezzahravi ve Ezahargui" gibi çeşitli isimlerle anılmıştır.

Kaynaklara göre, Endülüs'te Emevi halifeleri III. Abdurrahman (912-929) ve II. Hakem (961-976) devrinde ez-Zehrâvî'nin sarayda doktor olarak çalıştığı ve hükümdarların özel tabibi olduğu belirtilmektedir.⁹ Ancak, ez-Zehrâvî'nin sarayla olan ilişkisi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Özellikle de *Kitâbü't-Tasrîf'in* girişinde vermiş olduğu bilgilerden, onun zengin biri olmadığı ve çocuklarına miras bırakacak kadar fazla bir servete sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Servet biriktirmek,

1 Zehra Gençel Efe, İslam Tıp Tarihi, (Konya: Çizgi Kitabevi 2019), 11.

2 Ali Bakka, İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18/30, Temmuz-Aralık 2013, 1.

3 Fegani Beyler, Ebû'l-Kasım ez-Zehrâvî ve Kitabu't-Tasrîf Adlı Eseriyle İlgili Rusça Araştırmalar, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bingöl Türkiye, 3.

4 Zirikî, "el-A'lâm", Darü'l-İlmi'l-Melayin 15. Baskı, (Beyrut 2002), 2/310.

5 Esin Kâhya, "Zehrâvî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları 2013), c. 44, s.189.

6 Yüksel Topaloğlu, "Zehrâvî", İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri, Ed: Zehra Gençel Efe (İstanbul: Mana Yayınları, 2021), 68.

7 Hâlid Nâcî, ez-Zehrâvî ve Guatr Ameliyatları, çev: Abdülhamit Dünder Bir İnsan-ı Selîm: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan, 695.

8 Hilmi Keleş, Endülüs'te Tıp Bilimi, Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, (Haziran / June 2022) 1/1, 60.

9 Kâhya, "Zehrâvî", 189.

güçlü ve prestijli kişilere hizmet eden hekimlerin işi olmuştur. Ayrıca o, bu dönemde İbn-i Cülcül, Ebu Bekir er-Razî, İbnü'l-Cezzar el-Kayrevanî gibi büyük üstatlardan eğitim almıştır. Bu eğitim sayesinde hem teorik hem de pratik anlamda kendisini çok iyi yetiştirmiştir.¹⁰ Bundan dolayı ez-Zehrâvî, kazandığı şöhreti *Kitâbü't-Tasrîf'in* adlı en büyük ve meşhur eseriyle elde etmiştir.

ez-Zehrâvî hakkındaki bazı ilim adamlarının, düşünürlerin ve tarihçilerin görüşleri kayda değerdir:

1. Öncelikle, İbn Hazm tarafından Endülüs uleması hakkında yazılan bir risaleye değinmek gerekir. Bu risalede ez-Zehrâvî'ye de yer verilmiş ve eserinden övgüyle bahsedilmiştir. İbn Hazm şöyle demiştir: "*Tıp sahasında bundan daha kapsamlı, ifade ve uygulama bakımından bundan daha güzel bir eser yazılmamıştır desek doğru söylemiş oluruz.*"¹¹
2. Biyografi ve hadis âlimi Humeydî, ez-Zehrâvî hakkında şöyle demiştir: "*ez-Zehrâvî, ilim ve fazilet ehli bir kişi olarak tıp alanında kendini yetiştirmiştir. Bu konuda et-Tasrîf li-men 'aceze ani't-telif adıyla çok bilinen büyük bir eser kaleme almış ve (H.400/1010) yılından sonra vefat etmiştir.*"¹²
3. İbn Beşküvâl, şunları bildirmiştir: "*ez-Zehrâvî'yi kendi hocaları arasında zikreden Ebû Ömer İbn Sümayk'ın (ö. 450/1058) Kurtuba'da (Córdoba) eğitim gördüğünü, tıp konusunda bilgi sahibi olduğunu ve Tuleytula'ya (Toledo) bağlı Talibîre'de kadılık yaptığını belirtmiştir (eş-Şıla, I, 102-103, 264). İbn Beşküvâl'in eserine zeyl yazan İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1260) ise, tabip İbn Vâfid el-Lahmî'nin biyografisini verirken onun Kurtuba'da ez-Zehrâvî'den tıp eğitimi aldığı söylemiştir.*"¹³
4. Tıp tarihçisi İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ'* kitabında ez-Zehrâvî hakkında şöyle der: "*ez-Zehrâvî, basit ve mürekkep ilaçlar konusunda tecrübeli, doğru tedavi uygulayan yetenekli bir tabip olarak tanımlanır. Tıp alanında çeşitli eserler kaleme almış olup, Kitâbü't-Tasrîf, onun en meşhur ve mükemmel eseri olarak değerlendirilir.*"¹⁴
5. Daha sonra gelen Endülüs tarihçilerinden Makkarî, bir yerde İbn Hazm'ın yukarıda adı geçen risâlesinin metnini aktarırken, onun ez-Zehrâvî ile ilgili sözlerini de nakletmiştir.¹⁵

1.2. Kitâbü't-Tasrîf li-men 'aceze 'ani't-te'li f

ez-Zehrâvî'nin günümüze ulaşan tek eseri olan *Kitâbü't-Tasrîf li-men aceze ani't-telif*, müellif tarafından tıp alanındaki diğer kaynaklara ihtiyaç duyulmayacak kadar açık, anlaşılır ve kapsamlı olması nedeniyle bu ismi almıştır.¹⁶ Müellif, tıp alanındaki başka kaynaklara göz atmayı gerektirmeyecek kadar açık, anlaşılır ve kapsamlı olması nedeni ile kitaba bu ismi vermiştir. Bu eser, Batı İslâm dünyasında tıp alanında yazılan en kapsamlı ve Avrupa'da en çok rağbet gören eserlerden birisi olmuştur.¹⁷ Gerçek bir tıp ansiklopedisi niteliği taşıyan ve yazılışı yaklaşık (390/1000) yılında

10 Resul Kesenceli, Büyük Tıp Alimi: Zehrâvî, Somuncu Baba Dergisi, İlim Kültür ve Edebiyat. <https://www.somuncubaba.net/makale/buyuk-tip-alimi-ez-Zehrâvî> (E Tarihi: 12.11.2024)

11 İbn Hazm, Resâilü İbn Hazmel-Endülüsî, Tahkik: İhsan Abbas, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 2. Baskı (Beyrut, 1987), 2/185; Sümeyye Bayır Taşdemir Osmanlı Tıbbında Endülüs Etkisi: et-Tasrîf Tercümeleleri Üzerine Bir Değerlendirme Osmanlı'da Bilim ve Teknoloji (2022): 167-193.

12 Kâhya, "Zehrâvî", 189.

13 Kâhya, "Zehrâvî", 189.

14 İbn Ebû Usaybia, Muvaffakuddin, Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ', thk. Nizâr Rızâ (Beyrut: Daru'l-mektebeti'l-hayat 1384/1965), 501.

15 Kâhya, "Zehrâvî", 189.

16 İbn Ebû Usaybia, Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etıbbâ', 2/185; Taşdemir, Osmanlı Tıbbında Endülüs Etkisi: et-Tasrîf Tercümeleleri Üzerine Bir Değerlendirme, 169.

17 Kâhya, "Zehrâvî", 189-191.

tamamlanan kitap, elli yıllık birikim ve tecrübenin ürünüdür.¹⁸ ez-Zehrâvî, kitabını yazarken pek çok Yunanca ve Arapça kaynağa atıfta bulunmuştur. Otuzuncu makaleye gelince, bu bölümde nadiren başka kaynaklara atıfta bulunmuştur. Bu da onun kişisel çabasına ve deneyimine güvendiğini göstermektedir.¹⁹

ez-Zehrâvî, *et-Tasrîf*'i yazma amacını şu şekilde ifade eder: “Kendinden önce tıpla ilgili yanlış bilinen hususları düzeltmek ve Galenos, Hipokrat gibi ilk dönem hekimlerinin cerrahi aletlerle ilgili çizimlerinin o güne kadar gelen kitaplarda yıpranmış veya tahrif edilmiş olduğunu belirtmek.”²⁰ Ayrıca ilk dönem kitaplarda yer alan bu aletlere kendi çizimlerini ekleyerek, gerekli açıklama ve şerhleri yaparak, kendisinden sonrakilerin kullanımına sunmayı amaçladığını vurgulamıştır.

Bu kitap, içinde tıbbın farklı alanlarıyla ilgili yazılmış 30 makale ve çizilmiş 200 farklı şekil bulundurarak iki ciltten oluşmaktadır. Otuz bölümden oluşan kitabın, ilk bölümünde genel tıbbi bilgiler; ikinci bölümde 325 adet hastalığın belirti ve tedavileri; üçüncü ile yirmi beşinci bölümler arasında basit ve bileşik ilaçları ile bunların hazırlanması; yirmi altıncı bölümde hastalıklara uygun besin maddeleri; yirmi yedinci bölümde bitkisel ve hayvansal gıdalar ile basit ilaçların özellikleri; yirmi sekizinci bölümde madensel, bitkisel ve hayvansal ilaç tabletlerinin hazırlanması; yirmi dokuzuncu bölümde ilaçları ve otuzuncu bölümde de cerrahi konular ele alınmaktadır. Çalışma, cerrahi konulardaki açıklamaları ve alet resimleri ile de önemli bir içeriğe sahiptir.²¹

Kitâbü't-Taşrîf'in Avrupa'ya etkisi, İslâm dünyasından daha fazla olmuştur. Eserin cerrahi konularla ilgili otuzuncu bölümü XII. yüzyılda Cremonalı Gerard tarafından tercüme edilmiştir.²² Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da birçok kez basılan eserin muhtelif bölümleri İbranice, Almanca, Fransızca ve İngilizce olarak da tercüme edilmiştir. Eserin İslâm dünyasındaki etkilerinden biri, XV. yüzyılda Amasya'da hekimlik yapmış olan Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* isimli eserinde görülebilir. Sabuncuoğlu Şerefeddin eserinde *Kitâbü't-Taşrîf*'ten büyük ölçüde yararlanmışır.²³

ez-Zehrâvî'nin tıp tarihindeki yeri ve önemi konusunda yapılan çok sayıda araştırma genellikle eserinin başta cerrahî olmak üzere bazı bölümleriyle sınırlı kalmıştır. Kitabın bütünü, ez-Zehrâvî'nin daha önceki bilginlerle veya kendi çağdaşı olan Müslüman tıp âlimleriyle ilişkisi yeterince incelenmemiş, diğer İslâm tıp kaynaklarıyla karşılaştırılması yapılmamıştır.

Esin Kâhya tarafından yapılan Türkçe tercümesi *et-Tasrîf*'in sadece cerrahi kısmını içermektedir ve kendi içinde üç bölümden oluşmaktadır:

1. İlk bölüm, dağlamayla çeşitli hastalıkların tedavisinin anlatıldığı 56 bölümden oluşmaktadır.
2. İkinci bölüm, bıçakla yapılan operasyonları içermekte olup 97 bölümden oluşmaktadır.

18 Ebu'l Kasım Zehrâvî, *Kitab et-Tasrîf li men acize an et-ta'lif*, çev: Esin Kahyâ, (Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2019).

19 Tarık Muhammed eljaberi, *Abu-l-Kasım Ez-Zehrâvî amüdü'l cerrahin*, 27

20 Hilmi Keleş, *Endülüs'te Tıp Bilimi, Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları* (Haziran / June 2022) 1/1, 61.

21 <https://islamduinceatlası.org/el-ez-Zehrâvî/215>, (E Tarihi: 25.05.2024)

22 <https://islamduinceatlası.org/el-ez-Zehrâvî/215>, (E Tarihi: 20.05.2024)

23 <https://islamduinceatlası.org/el-ez-Zehrâvî/215>, (E Tarihi: 20.05.2024)

3. Son bölüm ise ortopedik konularla ilgilidir ve 35 bölümden oluşmaktadır.

2. Kitâbü't-Taşrîf 'te Kırık Tedavisi

Kitâbü't-Taşrîf'in "Kırık ve çıkık" başlığını taşıyan üçüncü kısmında otuz beş fasıl halinde kırık ve çıkık tedavisi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu fasıllar arasında burun, çene ve omurga gibi hassasiyet ve uzmanlık gerektiren kırıklar da bulunmaktadır. ez-Zehrâvî, kırıkların tedavi ediliş şekli hakkında geniş açıklamalar yapar. Ayrıca bu bölümde kısa bir girişle başlayan ez-Zehrâvî, "*cebiri sanatının*"²⁴ genellikle cahil insanlar tarafından uygulandığını ifade eder ve ilk dönem âlimlerinin kitaplarına uzun süre baktığını ve onları anlamaya istekli olduğunu açıklar. ez-Zehrâvî'nin giriş metninin tamamı şu şekildedir: "*Bilmelisiniz ki, oğullarım, cahil uygulayıcılar ve yardımcıları ve de eskilerin bu konudaki kitabından bir tek sayfa çevirmemiş olanlar, sanatın (tıp) bu dalını kendilerinin tesis ettiğini kabul eder. Bundan dolayı, bilimin bu kısmı bizim tarafımızda adeta ölüdür. Ben kendim, burada benimle yarışacak kimse bulamadım; sahip olduğum mahareti, eskilerin kitaplarını uzun uzun okuyarak elde ettim ve onları anlamak için duyduğum susuzluk, onlardan bilgi elde etmemi sağladı. Sonra, bütün hayatım boyunca deneyim ve uygulamayı birleştirdim. Böylece ben, sizin için bu konudaki bilgimi ve uygulamayı birleştirerek kazandım.*"²⁵

1. Bölüm: Kemik Kırıklarıyla İlgili Temel Bilgiler

ez-Zehrâvî, bu bölümün başında, kırık ve çıkıklarla ilgili bilgiler vermeye başlamadan önce, bu tecrübeleri öğrenmek isteyen herkesin bilmeleri gereken bazı temel kurallar olduğunu belirtmiştir. Bunlar kısaca aşağıdaki gibidir:

1- Kırık hastasının hızlı bir şekilde tedavi edilmesinin öneminden bahsederek başlamıştır ve devamında şunları söylemiştir: "*Herhangi bir kişide kırık, çıkık veya burkulma olduğunda, öncelikle fiziksel bir zayıflık yoksa küçük bir erkek çocuk veya bu tür bir kişide küçük bir kaza olduğunda, yaşlı bir insan değilse, hemen kan almaktan veya karın bölgesini açmaktan kaçınmalısınız ya da her ikisini birden yapmalısınız.*" Bununla birlikte, hava aşırı sıcak veya soğuk olmamalıdır.²⁶

2- Hastanın beslenmesi hakkında şunları söylemiştir: "*Hastanın baklagiller²⁷, kuş eti ve keçi eti tüketmesi sınırlandırılır; alkollü içecekler, yağlı etler ve aşırı yemek yemesi, damarlara kan akışını artıran her türlü gıda yasaktır. Şişlik veya kan dolaşımı sorunu yoksa, hastanın istediği şeyi yemesine izin verilmelidir.*"²⁸ Ayrıca, ez-Zehrâvî bu bölümde, kırığın iyileşmesinden sonra hastaya pirinç, kelle paça, işkembe, yumurta ve balık gibi yumuşak yiyecekler tüketmesini öneriyoruz. Bu tür bir beslenme ile kırığın daha hızlı ve kolay iyileşeceğine inanıyoruz.²⁹

24 "Cebir" kelimesi Arapçaya ait bir terimdir ve anlamı gerçekten de "açılmak" veya "kırıkları birleştirmek".

25 Zehrâvî, et-Taşrîf, 2019, 209.

26 Zehrâvî, et-Taşrîf, 2019, 210.

27 Kelime Türkçe tercümesinde (sebze) yazılmıştır. Bu durum Arapça nüshası ile karşılaştırılmış ve doğru kelimenin baklagiller olduğu tespit edilmiştir.

28 Zehrâvî, Halef b. Abbas, Kitâbü't-Taşrîf li-men 'aceze 'ani't-te'lîf, thk: Abdulaziz Nasır ve Ali Süleyman et-tevariji Riyad, 2001, 30/418.

29 Zehrâvî, et-Taşrîf, 2019, 210.

3- ez-Zehrâvî, kırıkların iyileşmesinin, kırık kemiğin üzerinde yapıştığı yapıştırıcıya benzer bir madde oluşması sonucunda gerçekleştiğine inanmıştır. Bu madde, parçalar birbirine sıkıca bağlanıp son derece güçlü ve sağlam hale gelene kadar kemiğin üzerinde kalır. Belki de bu, kireçlenme (callus) oluşumunun bir göstergesidir. Mikroskopların keşfinden önce ez-Zehrâvî buna işaret etmiştir. Ayrıca şunu gözlemlemiştir: "*Erkeklerin ve yaşlıların kemikleri gençlerin ve çocukların kemikleri kadar hızlı iyileşemez; erkeklerde kemiklerin kuru ve sert olmasından kaynaklanır, ancak örneğin çocuklarda yumuşak kemikler kolayca kaynaşabilir.*"³⁰ ez-Zehrâvî, öncelikli olarak belirttiği gibi, hastaların hazmı kolay yiyecekler tüketmesinin gerekliliğini hatırlatmaktadır.

4- Daha sonra ez-Zehrâvî, kırıkların etkilenen organa bağlı olarak farklılık gösterebileceğini, dolayısıyla kafa kırığının ayak kırığı ile aynı olmadığını belirtmiştir. Her çeşit kırığın ayrıntılı tedavisi, kendi yerlerinde ve özel teknikleriyle anlatılmıştır. ez-Zehrâvî, kırıkları basit, parçalanmayan ve parçalanabilen kırıklar olarak sınıflandırmış; bunların bazıları ciltte yara ve delinme ile, bazıları ise hafif bir çatlak çizgisi şeklinde olabileceğini bildirmiştir.³¹ ez-Zehrâvî'nin kırık türlerine yaptığı bu sınıflandırma, günümüzdeki sınıflandırma ile aynıdır.

5- Daha sonra ez-Zehrâvî, kırığın klinik belirtilerinden kesin bir tanımla bahsederken şöyle demiştir: "*Kırık bir kemiğin belirtileri arasında çarpıklık ve görünüm de vardır; bunu hissedebilir ve kırığa dokunduğunuzda bir ses duyabilirsiniz. Eğer kırık hissedilmiyorsa, gözle görülür bir belirti veya ses yoksa ve kemiğe dokunduğunuzda ağrı hissedilmiyorsa, o zaman kırık yok, burkulma ya da küçük bir çatlak olabilir.*"³²

6- Günümüzde kırıkları teşhis etmek için kullanılan semptomlar da aynıdır. Tedavi yönteminden bahsederken ez-Zehrâvî, parçalı bir kırığın tedavisinin, parçalanmamış bir kırığa göre daha zor olduğunu açıklar. Her iki tür kırığın tedavi yöntemlerini ayrıntılı olarak anlatır ve kırılan uzvun aşırı gerilmemesi konusunda uyarıda bulunur. ez-Zehrâvî burada şöyle der: "*Pek çok cahilin yaptığı gibi, uzvu esnetmekten ve kuvvetli dokunmaktan sakının ve bunu yapmayın. Çoğu zaman hasta, uzuvda şişlik veya anormallikten yakınıyor. Gördüğüm kadarıyla, bu hatayı birçok kez yaptılar.*"³³

7- Bölümün sonunda ez-Zehrâvî, kırık uzvun nasıl sabitleneceğini ve üzerine bandajların nasıl sarılacağını açıklar. Kırık bölgesini sarmak için üç bandaj kullanmayı önerir: biri kırık bölgesine, diğeri kırığın üstüne ve sonuncusu kırığın altına sarılmalıdır. Daha sonra atel takılmasını önerir, ancak kırık bölgesinde şişlik varsa şişlik kayboluncaya kadar birkaç gün beklenmesini tavsiye eder. Aletlerin bazıları yarım kamışlardan oyularak şekillendirilmiş, bazıları ise çam ağacından elde edilen elek ağacından yapılmıştır. Alçının boyutunun kırılan organın boyutuna göre ayarlanmasının gerektiğini belirtir.³⁴

2. Bölüm: Kafanın Kırıklığı Tedavisi

Bu bölümün başında ez-Zehrâvî, kafada meydana gelen kırıkların çeşitli şekillerde ve farklı sebeplerden oluştuğunu anlatır.³⁵ Kafatası kırıklarını lineer kırıklar (çatlaklar), separe kırıklar (ayrışmış

30 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/418-419.

31 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/419.

32 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/419-420.

33 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/420.

34 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/421-422.

35 Kafa kemiklerinde travmaya bağlı olarak gelişen çatlaklardır.

kırıklar) ve depresyon kırıkları (çökme kırıkları) olarak tanımlar.³⁶ Daha sonra bize kırığın belirtilerini anlatır ve eğer bunlar ortaya çıkarsa hasta kaçınılmaz olarak ölüm riskiyle karşı karşıya olduğu için ona müdahale edilmemesini tavsiye eder.³⁷ Bu hususta ez-Zehrâvî şöyle der: "Kırığın tedavisine gelince, öncelikle hasta kişinin belirtilerine bakmalısınız; eğer kişide kusma, baş dönmesi, bilinç bulanıklığı, ses kaybı gibi korkuya işaret eden belirtilerden herhangi birini görürseniz. Bayılma, şiddetli ateş, gözlerde şişkinlik veya kızarıklık ve benzeri belirtiler varsa, hastaya yaklaşmayın ve yalnız bırakın ve onu tedavi etmeyin. Çünkü bu durumların çoğunda bu arızalar ölümün yakın olduğuna işaret eder. Ancak tehlikeli belirtiler yoksa ve tedavi gerekiyorsa, gerekli müdahaleyi yapmalısınız."³⁸

Sonra ez-Zehrâvî, kafa kemiğinin parçalanmış kısmının çıkarılma yöntemini açıklamıştır. Öncelikle hastanın kafasının tıraş edilmesini önermiş ve ardından kemiğin nasıl çıkarılacağını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Eğer kemiğin sağlam ve güçlü olduğunu düşünüyorsa, delme işlemi yapılmasını tavsiye etmiştir. Farklı tipte matkaplar kullanarak kemiği delmek için bu yöntemi açıklarken, ez-Zehrâvî kafatası cerrahisinde öne çıkan bir isim olarak kabul edilebilir. Muhtemelen ez-Zehrâvî bu alanda öncü olan ilk kişidir çünkü başka bir yöntemden bahsetmiş; buna da Galen yöntemi demiştir. ez-Zehrâvî, kafatasını delme yöntemini şu şekilde açıklamıştır:

"Kemiğin sağlam ve güçlü olduğunu varsayarsak, matkaplarla birlikte klips kullanmadan önce etrafını delmek gerekiyor. Her biri kemiğin kalınlığına uygun olan çeşitli matkaplar kullanılmalı... Kemiği delme işlemine gelince; Matkap kemiğe girdiğinde parmaklarınızla döndürmeli ve sonra başka bir yere taşınmalıdır. Her deliğin arasında bir tokmak veya benzeri bir boşluk bırakılmalı ve ardından her iki deliğin arasından parçalar halinde kesilmeli. Kemiği, mümkün olduğunca nazikçe elinizle veya özel olarak hazırlanmış makinelerle çıkarılana kadar bu işlemi tekrarlamalısınız. Matkabın zararını kemiğin herhangi bir yerine temas etmemesine dikkat etmek çok önemlidir."³⁹

3. Bölüm: Burun Kırığı Tedavisi

ez-Zehrâvî bu konuyu şu şekilde açıklamıştır: "Unutmayın ki, burnun sadece üst kısmı kemikten oluşur (burun sırtı ve burun kökü), bu nedenle bunlardan biri veya her ikisi kırılabilir, ancak burun alt kısmı kırıkdaktan oluşur ve genellikle kırılmaz, sadece darbelere maruz kalabilir. Morarma, morluklar ve kesikler gibi belirtiler gözlemlenebilir".⁴⁰ Burada ez-Zehrâvî'nin burun kırığı ile ilgili kesin tanımını görmekteyiz. Ayrıca ez-Zehrâvî'nin anatomi konusundaki yeteneğini ve burnun kısımlarını kesin bir şekilde tarif etmesini de bu bölümde görmekteyiz.

Sonrasında ez-Zehrâvî, mevcut kırık burnun küçültme işlemine tabi tutulacağını söylemiştir. Daha doğrusu, mümkünse bu küçültmenin ilk günde tamamlanması tercih edilir, çünkü bu zaman diliminde işlem daha kolay olabilir. Henüz morarma (moralma olarak da bilinir) oluşmamıştır. Ancak bu şişme yedinci veya onuncu gün gibi bir süre sonra ortaya çıkarsa, redüksiyon işlemi o zaman yapılmalıdır. Moralma (ez-Zehrâvî'nin ifadesiyle "sıcak şişme") ise bu dönemde azalmış olmalıdır.

36 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/428.

37 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/428.

38 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/429.

39 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/430.

40 Zehrâvî ,et-Tasrîf, 2001, 30/434.

Son olarak, eğer kırık parçalanmışsa, bu durumda cerrahi müdahale gerekebilir. Parçalar düzeltilmeli, ardından çatlak dikilmeli ve üzerine merhem sürülmelidir.

4. Bölüm: Kırık Alt Çenenin Tedavisi

Bu bölümde ez-Zehrâvî'nin bir çene cerrahı olarak dehası en iyi şekliyle ortaya çıkmaktadır. Bu kırığı, kendisinden önce gelen hekimlerden olan er-Razi ve İbn Sina'nın yaptığı gibi doğru ve bilimsel bir şekilde anlatmıştır.⁴¹

- Tek taraftan kırık: "Alt çene kırılması ve içe doğru bir yara ile kırılmamışsa, sadece dışarıdan kırılmışsa ve içinden kırılmamışsa, bunun tedavisi ve buna bakmak kolay olur."
- Çene kırığı ikiye bölünmüşse: "düzeltilebilecek hale gelinceye kadar her iki taraftan da uzatma kullanılarak düzleştirilmesi gerekir. "
- Dişlerin ayrılmasıyla oluşan kırık: "Dişler büyümüş veya ayrılmışsa..."
- Yaralanma ile birlikte kırık: "Kırığa bir yaralanma da eşlik ediyorsa..."

5. Bölüm: Köprücük kemiği kırığı Tedavisi

En yaygın görülen köprücük kemiği kırığı tipinin üç kısma ayrıldığını belirtmiştir. Klavikula kırıklarının büyük çoğunluğu lateral üçte birlik kısımda meydana geldiğinden, bu günümüzdeki bilgilerle tutarlıdır. Daha sonra köprücük kemiği kırıklarının parçalanmamış, parçalı ve açık olmak üzere üçe ayırmıştır. Her türün tedavi yöntemini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Parçalanmamış kırıkların tedavisinde, kırık kenarlarının bir araya getirilmesi ve redüksiyonun bandajlarla sabitlenmesi hem ez-Zehrâvî tarafından hem de günümüzdeki hekimler tarafından önerilmektedir. Parçalı kırık tipinde ise, özel olarak yapılmış ahşap bir makine kullanılarak kemiğe saplanmış parçaların çıkarılması amaçlanır ve ardından kırık stabil hale getirilir. Açık kırıkların tedavisinde ise, yara ile birlikte kırığın temizlenmesi önemlidir. Sıcak şişme oluşumunu önlemek için yaranın dikişlerle kapatılması önerilir. Eğer şişlik varsa, yarayı bez ve pedlerle sarmak tedaviyi destekler. Kırığın iyileşme sürecinde hastanın düzenli olarak kontrol edilmesi gerektiği vurgulanır. Bağlar gevşerse de yeniden sıkılmalıdır ve on iki gün sonra bağların yeniden kontrol edilip gerekirse yenilenmelidir. Kırığın karmaşık hale geldiği ve iyileşme sürecinin sekiz gün sürdüğü belirtilir.

6. Bölüm: Omuz Kırığının Tedavisi

Omuz kırığı konusunda ez-Zehrâvî şu ifadeleri kullanıyor: "*Omuzun geniş bölgesinden kırılması nadirdir; genellikle kenarları kırılır. Eğer ortadan kırılmışsa, kırığın şekline göre düzeltilip doğal pozisyonuna getirilmelidir. Bu süreçte tüm gücünüzü kullanarak iyileşme sağlanmalıdır.*" ez-Zehrâvî'nin de belirttiği gibi omuz kırıkları genellikle nadir görülür ve çoğu zaman tedavi gerektirmez. Bu durumda, hastanın şu anda dinlenmesi yeterlidir. ez-Zehrâvî, omuz kırığının genellikle yirmi veya yirmi beş gün içinde iyileştiğini söylemiştir. Ayrıca bu süreçten sonra bağın çıkarılmasının önerildiğini belirtmektedir. Eğer deri altında hissedilebilen kemik parçaları varsa, bu parçaların köprücük kemiği kırığı tedavisinde olduğu gibi cerrahi müdahale ile alınmasını önermektedir.⁴²

41 Abdul Haq Mubaşer, Teşhis ve ilâc emrâd ve kesûr ve halû' el-etrâf ve'l-amûdu'l-fakrû inde Ebu'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Külliyyetü't-tıb ve'l-saydale, Marakeş, 2016, 53.

42 Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/443.

7. Bölüm: Göğüs Kırığının Tedavisi

Burada ez-Zehrâvî'nin göğüs kırığından bahsettiği, göğüs kafesi kemiğinin kırığıdır. Bu kırığın semptomları arasında aşağıya doğru eğilme (yani hastanın ağrıyı hafifletmek için öne doğru eğilmesi), şiddetli ağrı, nefes darlığı, öksürük ve muhtemelen kan balgamı (hemoptizi) bulunabilir. Daha sonra kırığın nasıl atelleme yapılacağını ve iyileşene kadar üzerine bandajın nasıl yerleştirileceğini açıklamıştır.⁴³

8. Bölüm: Kaburgaların Kırılması Halinde Tedavisi

ez-Zehrâvî bu konu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Bilin ki, kaburgalar genellikle sırtta kalın bölgeler boyunca kırılır ve ön taraftaki uzuvlar kırıldaktadır, bu yüzden parmaklarla dokunulduğunda anlaşılır. Kırığın şeklini parmaklarla mümkün olduğunca düzeltmek önemlidir. Daha sonra eğer kırık kaburgalar içe doğru eğilmişse, kırık kemiği bandajlamak ve atel ile sıkıştırmak gereklidir. Bu durum, birisine diken batmış gibi şiddetli ağrı ve batma hissi yaratır; çünkü kemik zarı deler ve aynı zamanda nefes almada, öksürmede ve kan dışarı atmakta zorlanmaya sebep olur. Bu tür kırıkların tedavisi zordur.*"

Sonrasında ez-Zehrâvî, çöküntüye uğramış kaburgaların tedavisinden bahseder ve bu konuda önceki görüşlerden çeşitli örnekler verir, eleştirir ve şunları söyler: "*Eğer hasta bitkinse, bu iş zordur. Bu durumda kemik diyaframa sürtünür ve zararlıdır, bu yüzden bu bölgede bir kesik yaparak kırık kaburgayı ortaya çıkarmak gereklidir. Ardından, yaranın büyüklüğüne bağlı olarak iki ucunu dikişlerle birleştirmeli ve iyileşene kadar merhem sürmelisiniz.*"

Müslüman bir cerrah olan ez-Zehrâvî'nin göğüs cerrahisi alanındaki ustalığı bir kez daha açıkça görülmektedir; kendisi, seleflerinden önce gelen ve bu alanda benzersiz olan cesaretiyle tanınmıştır. Hipokrat, Galen ve birçok âlimin görüşlerini eleştirmiş ve bu alandaki yenilikçi yaklaşımıyla dikkat çekmiştir. er-Razi, çöken kaburga kırıklarını onarmak için hastanın karnının şişmesine neden olan kap veya yiyecekler kullandığını belirtmiş ve "*Sıcak şişme oluşumunu önlemek için bunu reddediyoruz*" demiştir. Bu, Müslüman doktorların sadece eski görüşleri tekrarlamadığını, aksine bu alanda yaratıcı ve eleştirel düşünceleri teşvik ettiklerini gösteren bir örnektir.

9. Bölüm: Sırt ve Boyun Kırıklarının Tedavisi

ez-Zehrâvî, boyun ve sırt kemiklerinin nadiren kırıldığını, genellikle yerinden çıktığını belirtmektedir. ez-Zehrâvî, Vertebra kırığı olan bir hastanın prognozunu belirleyen en önemli işareti açıklamış ve bu işaret, günümüzde hala omurilik yaralanmasının tespiti için hastanın ambulansa geldikten hemen sonra araştırılması gereken en önemli belirti olarak kabul edilmektedir. ez-Zehrâvî şöyle demiştir: "*Eğer birine sunulursa ve onun temize çıkarılıp çıkarılmayacağını bilmek istiyorsanız, o zaman ellerinin gevşediğini, uyuduğunu, hissiz olduğunu, uzatamadığını veya kavrayamadığını gözlemleyin. Çoğu durumda iyileşmeyeceğini bilin; eğer hareket ettirirken sıkışma veya batma hissediyorsa, kemik iliği korunmuştur ve hasta iyileşme şansı taşır.*" Sırt kırığı tedavi edilir. Sırt ağrısı bu şekilde ortaya çıkarsa ve iyileşip iyileşmeyeceğini bilmek istiyorsanız, bacaklarına bakın ve onların rahatladığını gözlemleyin. Sonra sırtüstü yattığında, gaz veya dışkı kontrolsüz bir şekilde çıkar, yüzüstü yattığında ise iradesi dışında idrar yapar. Eğer sırtüstü yatıp idrar yapmak istiyor ama yapamıyorsa, bilin ki o ölmüştür, o yüzden

43 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2001, 30/ 424.

zahmet etmeyin.⁴⁴ Daha sonra ez-Zehrâvî, omurilik yaralanmasının eşlik etmediği bir kırığın, güçlendirici bandajlar ve ateller kullanılarak nasıl tedavi edileceğini açıklamıştır. Eğer kırığa bağlı bir kemik parçası varsa, derisi kesilerek çıkarılır ve ardından yara dikilir.

Bu bölümün sonunda ez-Zehrâvî, sol elini, başparmağı sakatlanmış olan bir yaralıya sokarak diğer eliyle kırık kemiği düzeltir ve ardından bir bandaj ve alçı uygulayarak redüksiyon gerçekleştirir. Gerekirse kuyruk sokumu kemiğinin ucunu kırmaktan bahseder.

10. Bölüm: Kalça Kırığının Tedavisi

Kalça kemikleri nadiren kırılır. Ancak kırıldıklarında, uçları ufalanır, uzunlmasına bölünür ve içe doğru eğilirler. ez-Zehrâvî bu konuda şunları söyler: "*Kalça kemikleri nadiren kırılır. Ancak kırıldıklarında, uç kısımları parçalanır, boydan boya bölünür ve hasta kişi bu bölgede ağrı, karıncalanma ve bacakta bir hareketlenme hisseder. Kırığın olduğu yerde uyuşma olur.*"⁴⁵

O dönemde kalça kırıklarının nadir olduğu vurgulanmaktadır. İbn Sina'nın kalça kırıklarını nadir görülen kırıklar olarak tanımlaması da önemlidir.⁴⁶ Kalça kırıkları, özellikle yaşlılarda sık görülen femur boynu kırıklarıdır, bu günümüzde de bilinmektedir. O dönemde, röntgen görüntüleme teknolojisinin bulunmaması sebebiyle femur boynu kırığının teşhisi zor olmuştur. Dolayısıyla bu tip kırıklarda doğru teşhisin konulması oldukça zor olmuştur. Ayrıca, femur boyun kırıkları genellikle minimal ağırlı kırıklar olduğundan, o dönemde kırık olduğu anlaşılammakta ve bu nedenle hastaya travma teşhisi konulabilmekteydi. Daha sonra ez-Zehrâvî kırığın tedavi yöntemini anlatmakta ve ardından bandaj ve atellerin kırık bölgesine nasıl yerleştirilip sıkılaştırılacağını açıklamaktadır.

ez-Zehrâvî, kırık parçalarının ameliyatla çıkarılmaması gerektiğini şu sözlerle vurgulamaktadır: "*Eğer kemikte parçalar belirirse veya kenarlarından herhangi bir şey kırılırsa, bunlar çıkarılmamalı veya dokunulmamalı, aksine düzeltilmelidir. Kırık bölgeyi iyileşene kadar istirahate bırakmalısınız.*"⁴⁷

11. Bölüm: Humerus Kırığının Tedavisi

ez-Zehrâvî, kol kemiği kırıklarından bahseder ve bu kırıkların onarılmasında iki yöntemi açıklar. Bu yöntemlerden ilki, humerusun düzeltilene kadar kaldırılması ve ardından kırığa iyileşene kadar bantlar ve atellerin uygulanmasıdır; bu yöntem, kırık basitse kırık gün sürmektedir. Ancak kırık şiddetli ve morarmışsa, bandajlar elli gün veya iki ay süreyle çıkarılmamaktadır.⁴⁸

12. Bölüm: Kırık Bir Kolun Tedavisi

ez-Zehrâvî bu bölümde koldaki bir kırığın küçük ulnayı (yani yarıçapı), büyük ulnayı (yani ulnayı) veya her ikisini birden içerebileceğini ve burada yaralanmanın daha şiddetli olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ez-Zehrâvî kırılan ön kolun tamir yöntemini şöyle açıklamıştır: "*Eğer kırılan kemik üst ulnayı (yani yarıçapı) içeriyorsa, doktor onu splintlerken nazikçe germelidir ve düzeltilene kadar el, tüm parmaklar başparmak yukarı doğru ve daha ince bir yastık üzerine yerleştirilmelidir. Küçük parmak diğer*

44 Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/425.

45 Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/447.

46 Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/448.

47 Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/449.

48 Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/448.

parmaklardan daha aşağıda olmalıdır ve hasta oturmalıdır. Hastanın rahat etmesi için bağdaş kurup yastık önünde yüksekte olmalıdır. Daha sonra bir hizmetçi kolunu ya eliyle ya da bantla desteklerken, başka bir hizmetçi kolu uzatır. Doktor, kemiği elinden geldiğince en iyi şekilde düzeltilene kadar ayarlar."

ez-Zehrâvî, önkoldaki kırık bir kemiğin tedavisinde hala önemli olan iki şeye vurgu yapmaktadır: İlk olarak, önkolda aşırı gerilimden kaçınılmalıdır; bu durum sıklıkla eski tabiplerin düştüğü bir hatadır. İkinci olarak, günümüzde ülkemizde şişliğin giderilmesi için elin boyna asılması gereklidir. ez-Zehrâvî şunları söylemektedir: "Eğer yemek, aşırı sıkışma nedeniyle organın organa ulaşmasını engelliyorsa, organı biraz gevşetmeli ve yiyecek ona ulaşana kadar birkaç gün bekletilmelidir; ardından sıkılmalıdır. Bu tedavi uygulandıktan sonra en az yirmi gün boyunca gevşetilmemelidir. Hastanın elini boynuna asarak kolunu düz tutmalı, ani hareketlerden kaçınmalı ve sırt üstü⁴⁹ yatması sağlanmalıdır."

13. Bölüm: Avuç İçi ve El Parmak Kırıklarının Tedavisi

ez-Zehrâvî, parmakların metakarpal ve falanks kırıklarının nadir görülen kırıklar olduğuna inanır ve yalnızca morarmaya maruz kaldıklarını belirtir. Tedavi olarak, elin küçültülmesi ve ardından parmaklarla bükülerek bir bez ile hareketsiz hale getirilmesi tavsiye edilir. Avuç içinde, topa benzeyen bir şekil bulunmaktadır. Falanks kırıklarında redüksiyon yapılması ve iyileşme tamamlanana kadar parmağın doğru şekilde sabitlenmesi önerilir.

14. Bölüm: Femur kırığının tedavisi

ez-Zehrâvî Femur kırığı-hususunda şunları söylemektedir: "Uyluk kemiği sıklıkla kırılır ve ileri geri döndüğü için dokunulduğunda görünür hale gelir ve tedavisi, hasta yüzüstü yatarken kırığın üstündeki bir bağın ve kırığın altındaki bir bağın sıkılmasıyla gerçekleştirilir. Daha sonra kırık kemiğin ortasındaysa her bir bağ bir pansuman tarafından eşit pozisyonda kendi yönüne doğru uzatılır. Eğer kırık uyluğun başlangıcına yakınsa yünden yapılmış yumuşak bir bantla sıkılmalıdır. Ya da buna benzer bir şey, uyluğun başlangıç noktasından kasık bölgesine doğru sıkılmalıdır. Böylece esneme kırığın altındaki diğer bandın üzerine düşecektir. Aynı şekilde, eğer kırık dize yakınsa, o zaman esnemenin düşmesi için bant dize yakın olmalıdır. Aşağı indirilir, sonra düzleştirilir. Doktor kemiği doğal şekline kavuşturuncaya ve kemiğe iyice oturuncaya kadar iki eliyle kullanır. Bu durumda bandajı taşınmalı ve bu gerçekleşmezse sıkmalısınız. Organda sıcak bir şişlik varsa, eğer şişlik oluşursa, sıcak şişlik azaluncaya kadar birkaç gün bekletin, sonra tedaviye dönün".⁵⁰

ez-Zehrâvî daha sonra kırığı sıkılaştırıp uyluğa splint yerleştirme yöntemini açıklar ve organda şişme veya şişlik oluştuğunda bağın gevşetilmesinin gerekliliğine dikkat çeker. Hastanın ileride topallamaması için bacağın sabitlenmesinin önemini vurgular. Femur kırığının yaklaşık elli gün içinde kaynaması ve iyileşmesi gerektiğini belirtir.

15. Bölüm: Diz Kapağı Kırık Tedavisi

ez-Zehrâvî, diz kapağı kırıklarını iki türde sınıflandırır: ya kırık ya da parçalıdır ve her biri yaralı veya yarasız olabilir.⁵¹ Bu sınıflandırmanın günümüzde tedavi seçeneklerini belirlemede

⁴⁹ Zehrâvî, et-Tasrîf, 2001, 30/448.

⁵⁰ Zehrâvî, et-Tasrîf, 30/455

⁵¹ Zehrâvî, et-Tasrîf, 30/458.

kullanıldığına dikkat çeker. Daha sonra ez-Zehrâvî, bir kırığı telafi etmenin yöntemini şöyle açıklar: "*Ve parçaları parmaklarla eşitleyerek onu düzleteceksiniz.*"⁵²

Parçalar bir araya geldiğinde, mümkün olan en düzgün, yumuşak ve mükemmel hale getirin; ardından bandajı sarın ve gerekirse yuvarlak bir atel yerleştirerek uygun gerginlikte sabitleyin. Günümüzde parçalı patella kırıklarının eksizyonla tedavi edildiği bilinmektedir."

16. Bölüm: Kırık Bir Bacağın Tedavisi

ez-Zehrâvî, bacak kırıklarını önkol kırıklarına benzeterек ortaya çıkışı ve tedavisini açıklar. Germe, düzelme ve splintlerle tedavi edilmesini önerir. Bir telafi eylemi gerektiğini belirtir.

Bacağın koldan daha fazla işe yaradığını söyler: "*Eğer atelleri düzeltir ve işi tamamlarsanız, yiyecek almak için kullanılan çam dalları gibi materyalleri seçin. Tahtaların arasına veya palmiye yaprağı veya benzeri materyaller arasına yerleştirip düzeltebilirsiniz. Bazıları kalın olmalı, uzunlukları dizden bacak uzunluğuna kadar olmalıdır. Her birinin etrafına iki bez sarın, alttan biri, diğeri ise diğer taraftan dizden ayağın altına kadar olacak şekilde iki ucundan ve üç yerden bağlayın. Bu dizginle bacağın sağa sola eğilmesi engellenerek iyi bir şekilde sabitlenir ve düzeltilir. Bacağın hareket etmesini önlemek için bacak boyunca bir tahta oluk kullanılabilir ve içine yerleştirilebilir.*"⁵³ Daha sonra ez-Zehrâvî, bacak kemiğinin yaklaşık otuz gün içinde iyileşeceğini belirtmektedir.

17. Bölüm: Ayak Kemikleri ve Ayak Parmaklarının Kırıkları Üzerine

Bu bölümün başında ez-Zehrâvî, talus kemiğinin hiçbir şekilde kırılmadığını belirtmiştir. Ancak günümüzde topuk kemiğinin nadiren kırılabileceği ve bu tür kırıkların yalnızca röntgen ile tespit edilebileceği bilinmektedir. Bu durum ise ez-Zehrâvî'nin görüşü ile çelişmektedir. Daha sonra ez-Zehrâvî, kırık parmaklara yönelik tedavi için hastanın ayağını dik bir şekilde yere koymasını, doktorun da bu kemikler üzerine basarak düzeltmesini ve yerlerine oturana kadar bekletilmesini tavsiye etmiştir. Daha sonra üzerlerine bandaj ve atel uygulanmaktadır.⁵⁴

18. Bölüm: Bir Kadının Vulvasının, Kasık Kemiğinin ve Bir Erkeğin Penisinin Kırılması Üzerine

Belki de ez-Zehrâvî bir kadının vulva kırığı hakkında konuşurken vajinadaki yırtıkları veya yaraları kastetmiştir. Tedavi için kadının vulvasının pamukla silinerek vulva top gibi oluncaya kadar temizlenmesini tavsiye eder. Önerdiği diğer bir yöntem ise bir koyun mesanesini alıp, ağzına kamış bir tüp yerleştirmek, mesaneyi tamamen kadının vulvasına sokmak ve ardından mesaneyi vulva içinde şişene kadar tüpe kuvvetlice üflemdir.

Erkeğin organının kırılması durumunda ise şunları söyler: "Erkeğin organı kırılırsa, bir kaz boynu alıp penis içine yerleştirin. Sonra üzerine sargı sarın ve iyileşmesi için yaklaşık üç gün boyunca öylece bırakın."⁵⁵

52 Zehrâvî , et-Tasrîf, 30/459.

53 Zehrâvî , et-Tasrîf, 30/460.

54 Zehrâvî , et-Tasrîf, 30/462

55 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2019, 232.

19. Bölüm: Bir Yaralanmanın Eşlik Ettiği Kemik Kırıklarının Tedavisi Hakkında

Bu bölüm, ez-Ez-Zehrâvî 'nin kitabında kırık tedavisine ilişkin çok önemli bölümlerden biri olarak kabul edilmektedir ve bu cerrahın zekâsı bu bölümde kendini bir kez daha göstermektedir. Ez-Zehrâvî, kırıkların tedavisinde bu alanda yenilikler yapmıştır.⁵⁶ Bu konuda şunları söylemektedir: *“Bir adamın beşlik bir kırığı varsa, özellikle uyluk veya kol gibi büyük kemiklerde, eğer kan almaya uygunsa, derhal kan alın. Eğer kanama yaradan geliyorsa, öncelikle bir şey yapmadan elinden bir şey gelmiyorsa, kanamayı durdurmak için toz halinde vitriolü kullanmak zorundasın. Ancak bir apse oluşmuşsa, kemiğin düzeltilmesini dokuzuncu güne kadar hiçbir şekilde dokunma, çünkü sonuçta kötülük yapmış olabilirsin.”*⁵⁷

20. Bölüm: Bazı Kırıklar Sonucu Ortaya Çıkan Komplikasyonların (Artrodezi) Tedavisi Hakkında

Bu bölümde ez-Zehrâvî, günümüzde zaman zaman gözlemlenen hiperostoz olgusundan bahseder. Şu anda tek tedavisi, callusun cerrahi olarak alınmasıdır. ez-Zehrâvî ayrıca, callusun sert veya kemikleşmiş olması durumunda aşırı callus oluşumunu (veya adlandırıldığı şekliyle düğümlemeyi) tedavi etmek için ameliyatı önerir. Ancak callus hâlâ yumuşaksa, *“Callus yumuşaksa üzerine aloe vera, buhur, mür, akasya gibi büzücü ilaçlar kullanın”* diyerek tedavi edilmesini tavsiye eder.

*“Bunlardan bir kısmını veya tamamını alıp, büzücü şerbet, yumurta akı veya sirke ile yoğurarak, zorlukla birbirine düğümleyin ve iyi bir gerilimle çekin; günlerce gevşemeden gerilimi bırakın, sonra gevşetin ve Allah'ın izniyle düğümlerin kaybolmasını bekleyin veya güvenli bir kurşun levha ile sıkın. Kurşun, organlardaki çıkıntıları ortadan kaldırmak için kullanılır.”*⁵⁸

21. Bölüm: Uzun Orijinal Doğası Dışında Zayıf Kalması Durumunda Kırığın Tedavisi Hakkında

Bu bölümde ez-Zehrâvî, günümüzde kemik iyileşmesinin gecikmesi veya birleşmemesi olarak bilinen bir durumu açıklamakta ve bu durumun nedenlerini şöyle sıralamaktadır: *“Bunun pek çok nedeni var; bunlardan biri bağların aşırı gevşemesi veya bağlanmasıdır, diğeri aşırı gerilme veya yanlış zamanda aşırı hareket etme veya hasta kişinin vücudunda yeterli kan olmamasıdır.”*

Bu durumda, ez-Zehrâvî'nin açıkladığı gibi, hastanın vücuduna iyi beslenmesi gerekmektedir. Sonra ılık suyla masaj yaparak ve yağ sürerek tedavi edilir, böylece kan dolaşımı vücuda geri döner ve uzun eski şekline dönmesi sağlanır.⁵⁹

22. Bölüm: Kırık Kemiklerin Kıvrık Olduğunda ve Özel Fonksiyonundan Alıkondüğünde Kemiklerin Tedavisi Hakkında

Bu bölümde ez-Zehrâvî, kırık iyileştikten sonra eğer kemikler şekil bozukluğu veya callus oluşumu gösteriyorsa, bununla ilgili olarak şunları söylemektedir: *“Eğer bir uzuv iyileştikten sonra biraz eğilmişse veya kırık kemiğin çıkıntısı veya callusu varsa ve bu durum uzun doğal hareketinde herhangi bir*

56 Abdul Haq Mubaşer, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî, 44.

57 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2019, 232.

58 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2001,30/ 467

59 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2001, 30/468.

kısıtlama yapmıyorsa, o zaman kemiğin tekrar kırılması gerektiğini düşünenleri dinlememelisin."⁶⁰ Ayrıca cahil doktorların kemiği tekrar kırarak hareket ettirmelerine karşı uyarıda bulunmaktadır. Çünkü bu işlem büyük hasara yol açabilmektedir. Daha ziyade, eğer callus (veya callus otu olarak da bilinir) yumuşaksa, gevşetilmiş olanı pişirilmiş suyla yıkanmasını tavsiye etmektedir. Callus kemikleşmişse tedavi edilmesini önerir ve şöyle devam eder: "Eğer eğiklik ilerlemiş, şiddetlenmiş, kemikleşmişse ve demirle tedavi edilmesi gerekiyorsa, üst kısımdan bir kesit açarak kalan kısmı serbest bırakmalısınız. Kemiğe yumuşak klipslerle tutturun ve bu işlemi gayret ve özenle gerçekleştirin, sonra yaranın iyileşmesine kadar önceki şekilde tedavi edin."⁶¹

Sonuç

Yukarıdaki bilgilerden, Müslüman doktorların özellikle *et-Tasrîf* kitabında kırıklarla ilgili bir bölümü ayıran âlim ve hekim ez-Zehrâvî'nin kırık tedavisiyle ilgilendikleri ve kırıkları tamamen veya kısmen tedavi etmek için çaba gösterdikleri açıktır. Ayrıca modern tıp hala ez-Zehrâvî'nin belirlediği kırık tedavisi kurallarını uygulamaktadır. "*fi'l-Cebr*" kitabında kırıkların semptomları ve tedavi yöntemleri açıkça tanımlanmıştır. Bu, ez-Zehrâvî'nin bulgularının ve ortaya koyduğu gerçeklerinin kanıtlandığı sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır. Sonuç olarak diyebiliriz ki:

- 1- Yaşlı erkeklerin kırık kemikleri, erkek çocuk kemiklerinin aksine, kemiklerinin sertliği ve kuruluşu nedeniyle eskisi gibi birleşmez veya kaynaşmaz.
- 2- Kırıkların türleri organlara göre değişiklik göstermektedir.
- 3- Büyük bir organ gibi kırılan her organa ilk günden itibaren splint uygulanmamalı, çünkü ödem kayboluncaya kadar üzerine splint konulmamalıdır.
- 4- Yiyeceklerin (kan yoluyla) kırık organa doğru iletilmesi, kırığın hızla iyileşmesine yardımcı olur.
- 5- Ayrıca kırık bir uzvun hareket ettirilmemesi uyarısı, atelin boyutunun uzvun boyutuna uygun hale getirilmesinin gerekliliği ve kırık tamamen iyileşene kadar atel kullanılmasının gerekliliği konusunda da hemfikirdirler. Ekstreminde kırıklarının füzyonu ve iyileşmesi için belirlenen sürelerin aralarında da benzerlik vardır.
- 6- Kırık el ve parmaklar, kırık kol, kasık kemiği kırığı, sırt ve boyun kırığı, kafatası kırığı ve burun kırıklarının tedavilerinin arasında benzerlik vardır. Kemiklerin eğri iken zorlanması halinde kırılan kemiklerin tedavisinde, bir organın kısmi bir kırılmadan sonra ara sıra düğümlemesinin tedavisinde, kemik kırıklarının yara ile meydana gelmesi durumunda tedavi edilmesinde aralarında tam bir ittifak vardır. Zorla kırılırsa ve bundan sonra organın orijinal doğası dışında ince kalması durumunda kırığın tedavisinde anlaşma sağlanır.

İşte böylece İslam tıp tarihinde büyük bir âlim olan ez-Zehrâvî'nin tıp ve kırık tedavileri konusundaki derin bilgisini, araştırmaları, tetkikleri, nasihatleri ve yönlendirmeleriyle ortaya koyduğunu görüyoruz. Ayrıca ez-Zehrâvî'nin kırığın doğası ve nedenleri hakkında anlatmaya başladığını, ardından tedavi yöntemlerini ve kırığın iyileşme sürecini bizimle paylaştığını görüyoruz. Son olarak, kırık tedavisinin günümüzdeki uygulamalarıyla doğrudan karşılaştırmanın mümkün olmadığını, ancak temel prensiplerde önemli benzerlikler bulunduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça | References

60 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2019, 30/234.

61 Zehrâvî , et-Tasrîf, 2001, 30/469.

Abdul Haq Mubaşer, Teşhis ve ilâc emrâd ve kesûr ve halû' el-etrâf ve'l-amûdu'l-fakrû inde Ebu'l-Kâsım ez-Zehrâvî, Külliyyetü't-tıb ve'l-saydale, Marakeş, 2016.

Acıduman, Ahmet. *İbn Sîna, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirurji*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2005.

Bakkal, Ali. "İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/30 (2013): 73-95.

Gençel Efe, Zehra. *İslam Tıp Tarihi Gelişimi ve Kaynakları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

İbn Ebî Useybia, Muvaffakuddin. *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, t.y.

Kâhya, Esin. "et-Tasrîf." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 189-191.

Kâhya, Esin. "ez-Zehrâvî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 189-191.

Keleş, Hilmi. "Endülüs'te Tıp Bilimi." *Darüüşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022): 54-75.

Kesenceli, Resul. "Büyük Tıp Âlimi: Zehrâvî." *Somuncu Baba Dergisi | İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi* 255 (2022): 42-45.

Kesenceli, Resul. "Büyük Tıp Âlimi: ez-Zehrâvî." *Somuncu Baba Dergisi*. Erişim Tarihi: 26 Kasım 2024. <https://www.somuncubaba.net/makale/buyuk-tip-alimi-ez-Zehrâvî>.

Taşdemir, Sümeyye Bayır. "Osmanlı Tıbbında Endülüs Etkisi: et-Tasrîf Tercümeleleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Osmanlı'da Bilim ve Teknoloji* (2022): 167-193.

Topaloğlu, Yüksel. *Zehrâvî (1013)*. İstanbul: İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri- Tıp, Topkapı, 2012.

Yavuz, Abdullah. "Cerrahiye Katkılarıyla el-ez-Zehrâvî." *Hekim Dergisi* (1 Ocak 2020): 692-716.

ez-Zehrâvî, Halef b. Abbas. *Kitâbü't-Tasrîf li-men uceze ani't-teîf*. thk. Abdulaziz Nasır Nasır ve Ali Süleymen et-Tevarici. Riyad, 2001.

ez-Zehrâvî, Halef b. Abbas. *et-Tasrîf (30. Bölümün Çevirisi)*. Çev. Esin Kahya. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi, 2019.

ez-Zirikli, Hayreddin. *Kâmûsu Terâcimi'l-A'lâm li-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*. 15. Baskı. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

"ez-Zehrâvî." *İslam Düşünce Atlası*. Erişim Tarihi: 26 Kasım 2024. <https://islamdusunceatlası.org/el-ez-Zehrâvî>.